

Stóraborg

En presentation

Av Mjöll Snæsdóttir

1. Inledning

Man kan på många håll på den isländska landsbyggen se kullar bildade av lämningar av gårdar som legat på samma plats genom århundraden. Ofta står det moderna bostadshuset fortfarande på toppen av en sådan kulle.

En av dessa gårdshögar på södra Island har under en tid varit föremål för utgrävningar som Islands nationalmuseum i Reykjavík ansvarat för. Denna gårdshög är i uppenbar fara att bli bortsköljd av havet och två närbelägna älvar.

Gården heter Stóraborg. Den ligger vid stranden och havet började för länge sedan att inkräkta på gårdens ägor. Redan i en källa från 1709 skriver man att gårdens mark skadas av sandflykt från stranden (1). Till slut såg man sig tvungen att flytta gården längre från havet. Det skedde omkring 1840 och de nuvarande gårdsbyggnaderna står på den nya platsen (2).

Både havet och de två älvar, som har sitt utlopp i gårdskullens närhet, har gått hårt åt såväl gårdslämnningarna som landet omkring. Gårdskullen reser sig nu som en ö ur den svarta basaltsanden och gräsmarken omkring den är borteroderad.

Museichefen för det närbelägna museet i Skógar, Þórður Tómasson, anser att förstörelsen av Stóraborgs gamla gårdshög började omkring sekelskiftet, men den blev speciellt märkbar efter mitten av århundradet (3). Både museichef Þórður Tómasson och bonden på

Stóraborg, Sigurður Björgvinsson, har tillvaratagit lösfynd på och omkring gårdskullen, – sådana framkommer speciellt efter vinterstormar, när havet går inemot gårdshögen, och vågorna ibland sköljer över den.

Gården Stóraborg omnämns första gången i ett dokument som daterats till 1332, en förteckning över kyrkans egendomar (4). Det har dock diskuterats huruvida gården förekommer i en förteckning över kyrkor vilken anses härstamma från tiden omkring 1200. Eftersom gården i så fall bär ett annat namn och förteck-

Fig. 1. Karta, som viser Stóraborgs läge.

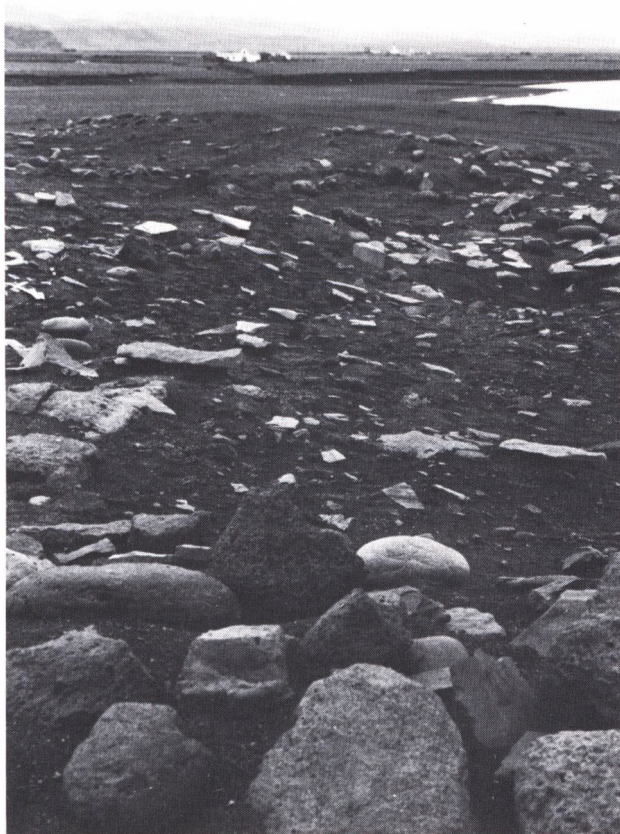

Fig. 2. Vy mot öster över Stóraborgs gamla gårdskulle. I bakgrunden närmast den nuvarande gården. Foto Mjöll Snæsðóttir.

ningen är endast bevarad i en mycket senare form, kan man inte vara säker på den dateringen (5). Kyrkan på Stóraborg tycks ha lagts ner omkring 1700 (6).

Under vintern 1969-70 började erosionen frilägga en kyrkogård på gårdshögens sydostliga sluttning. Ett antal gravar blev synliga (7). Under hösten 1975 blev man varse stolphål från själva kyrkan mitt i kyrkogår-

den och dessa undersöktes då i all hast i november månad (8).

Sommaren 1978 började utgrävningar på gårdshögen. Sedan dess har man arbetat där varje sommar. Säsongen har dock varit relativt kort och arbetsstyrkan fåtalig, detta av ekonomiska skäl. Artikelförfattaren har lett grävningarna.

2. Kyrka och kyrkogård

Den första säsongens arbete ägnades åt kyrkogårdens lämningar, emedan det var helt klart att de var mest utsatta för faran att bli bortsköljda av havet.

Tyvärr var kyrkans lämningar så gott som helt förstörda när vi började gräva. De stolphål som kunde iakttas 1975 var inte längre bevarade. Man kunde dock tydligen se var kyrkan legat, mitt i gården tecknade sig ett område utan begravingar, ungefär 8×5 meter. Denna ringa storlek kunde tyda på en träkyrka snarare än en torvkyrka, men det är dock ingalunda säkert.

Det går inte att fastställa hur mycket jord som redan var bortroderad när undersökningen började 1978. Kyrkogården var belägen på en sluttning och nivåskillnaden mellan dess sydligaste och dess nordligaste sida var ungefär 2.40 m. Sannolikt har där alltid funnits en nivåskillnad men det är ej klart hur stor den varit innan havet började skölja bort de övre jordlagren.

Kyrkogården tycktes ha varit i det närmaste fyrkantig och sidoväggarna raka, utom sydväggen, som var något konvex och förmodligen följde kullens konturer. Man har ansett att de äldsta kyrkogårdarna i Island i regel varit runda (9), bl.a. tror man att den kyrkogård som utgrävdes 1939 på gården Skeljastaðir i Þjórsárdalur varit rund. Dess väggar var dock ej bevarade, men gravarnas läge tydde på denna form (10). Det

fanns inga tecken på att kyrkogården på Stóraborg någonsin varit annat än fyrkantig.

Väggarna runt kyrkogården var byggda av torv, såvitt man kunde se, men nordväggen hade haft en inre fasad av sten, endast bevarad på en sträcka på ung. 6½ m. Man har så sent som under detta århundrade hämtat byggsten på Stóraborgs gårdshög (11), vilket förmodligen är förklaringen till att en stor del av nordväggen till kyrkogården saknas.

Både den östra och västra kyrkogårdsväggen var dåligt bevarade, men sydväggen var betydligt tydligare. Kyrkogården hade uppenbarligen blivit utvidgad mot söder. Båda sydväggarna tycktest ha varit helt av torv. De var omkring 2 meter tjocka, något som inte är ovanligt för en torvvägg. Den inre, äldre väggen tycktes ha blivit ombyggd åtminstone en gång. Kyrkogårdsväggarnas ursprungliga höjd kunde inte bedömas, de var ung. 30 cm höga när de grävdes ut. En torvvägg är alltid tjockast längst ner och brukar smalna av upptill. Före utvidgandet av kyrkogården har dess innermått varit omkring 19 × 11 meter, men efter utvidgandet omkring 19 × 16 meter.

Det är inte helt säkert var ingången till kyrkogården varit belägen men antagligen var det i gårdens nordvästra hörn. Där fanns en liten stenpackning eller stenlagd stig, som hade blivit förnyad två gånger. Vid kyrkans västgavel hade tidigare legat en stor flat sten, enligt uppgift från museichef Þórður Tómasson. Denna sten var inte kvar på plats när vi började gräva 1978, vågorna hade flyttat den under någon av de föregående vintrarna och lämnat den liggande långt ute på sandstranden, mera än 50 meter ifrån gårdshögen.

3. Gravarna

År 1972 tecknade Þórður Tómasson en skiss av kyrkogården, som den då kunde skönjas på ytan. Där kan

Fig. 3. Skelett i kyrkogården. Nummerlappen är knapt 14 cm lång. Foto Lilja Arnadóttir.

Fig. 4. Många av träföremålen är välbevarade. Skeden är 13.8 cm lång. Foto Vilhjálmur Ö. Vilhjálmsson.

man räkna till ca 70 gravar. När vi började gräva 1978 var 19-20 gravar synliga på ytan. Under säsongen undersökte vi omkring 60 gravar. En jämförelse mellan planerna från 1978 och skissen från 1972 tyder på att alla eller de flesta gravar som var synliga 1972 var försvunna 1978, så det totala antalet gravar i kyrkogården hade förmodligen legat över 130.

Lämningarna i de gravar som undersöktes 1978 var i tämligen dåligt skick. I många tillfällen var benen fullständigt föröddade och man kunde endast skönja konturerna av en kropp, eller också fanns det yttersta lagret kvar av benen, tunt som papper. Vi bedömde det som meningslöst att försöka ta upp skelett som var i detta tillstånd och nöjde oss med att rita och fotografera dem.

Det var tydligt att kyrkogården hade varit i användning under en lång tid, det fanns flera exempel på gravar i flera lager under varandra. I ett tillfälle kunde man konstatera 5 gravsättningar under varandra. I mycket få gravar fanns synliga spår av kistor, men i de gravar som varit synliga 1972 hade spår av kistor syns till i många. Eftersom ett jordlager av okänd tjocklek redan var borteroderat när undersökningarna började 1978 kunde man inte fastställa gravarnas djup. Två av de undersökta gravarna var omkring $\frac{1}{2}$ m djupa 1978, det kan mycket väl vara deras ursprungliga djup.

Skeletten var så dåligt bevarade att man endast i ungefär hälften av gravarna kunde se hur armarna hade legat. I de flesta fall hade underarmarna lagts tvärs över kroppen i midjehöjd, ett fåtal hade händerna korslagde på bröstet. Inget av de skelett vars armställning kunde skönjas hade armarna rakt längs kroppen. I tre gravar hittades spikar, förmodligen från kistorna. Inga andra föremål hittades i gravarna, vilket var väntat i en kristen kyrkogård. I sex av gravarna hittade vi träkol i ytterst små mängder.

Man kunde iakttä spår efter en tidigare användning av området där kyrkogården låg. Resterna av en grop med brända stenar, förmodligen en kokgrop, fanns under kyrkogårdens västra vägg och strax öster om kyrkan låg en grund avfallsgrop med bl.a. torvaska. Två år senare undersöktes också lämningarna efter en liten byggnad, antagligen ett uthus av något slag, som stått där kyrkogårdens östra vägg senare byggdes.

4. Gårdsbyggnaderna

Själva gårdshögen med huslämningar började först undersökas sommaren 1979. Övre delen av kullen är uppbyggd av lämningar av torvhus, 2-2½ meter tjocka lager av torvväggar, jordgolv och sophögar.

Gårdsbyggnaderna har bestått av många små byggnader eller rum, som troligtvis har haft var sitt tak, detta var den traditionella byggnadsformen på de isländska gårdarna tills detta århundrade.

Bevaringsförhållandena i gårdslämningarna är goda och ett stort antal föremål väntar i Nationalmuseets magasin på genomgång och bearbetning. En relativt stor del av materialet är i sig självt tämligen odaterbart, det består av ting som är tämligen tidlösa. Textilrester är relativt välbevarade, de består dock mest av små fragment. Två stickade strumpor och en vante har påträffats, förutom stora mängder träföremål, en del keramik och läder, bl.a. skor. En fragmentarisk runpinne har hittats men har ej kunnat tydas. En sländtrissa av trä med en ägarformel (NN äger mig) har också påträffats.

Man får räkna med att det tar några säsonger till, innan arbetet på Stóraborg kan anses avslutat. Vi har i denna gårdshög ett utsökt tillfälle att följa en gårdsutveckling genom tiden, att se hur den återuppbyggs gång på gång och vilka ändringar som förekommit.

Fig. 5. Ett bronsbeslag med inskription, RINGRN, Längd ca 5 cm, dubbelvikt. Foto Vilhjálmur Ö. Vilhjálmsen.

Dessutom hoppas vi på att det rikliga fyndmaterialet ska bidra till att ge en tydligare bild än den man förr haft av de vardagsting som tillhörde livet på en isländsk gård under perioden från medeltidens senare del och fram till 1700-talet.

5. Den äldsta bosättningen

Vi har inte kunnat fastställa tiden för den tidigaste bosättningen på gårdskullen. Några år innan man började utgrävningarna ändrade en av de närbelägna älvarna sitt lopp och man kunde se illa medfarna byggnadsrester där den tidigare flutet. Dessa lämningar har senare dels förstörts och dels blivit övertäckta av sand och är inte tillgängliga för tillfället (12). Det är möjligt att gården först legat på denna plats, kort väster om den gårdshög som håller på att undersökas, och att den senare blivit flyttad.

När man började gräva på Stóraborgs gårdshög var man osäker på hurvida man överhuvudtaget skulle hinna bli färdig innan gårdslämningarna blev helt och hållet förstörda. Man känner till flera ruiner i närheten, som havet förstört, bl.a. en på granngården Miðbæli (13). Nu börjar det dock te sig sannolikt att arkeologerna ska hinna före Atlanten. Men det kan man förstås aldrig var helt säker på...

Noter

1. Árni Magnússon og Páll Vídalín 1913, s. 45.
2. Þ. Tómasson 1970, s. 462.
3. Þ. Tómasson, muntlig uppgift.
4. Dipl. Isl. II, s. 678.
5. Ólafur Lárusson 1925, s. 35.
6. Árni Magnússon og Páll Vídalín 1913, s. 44.
7. Þ. Tómasson 1985, s. 143 och muntlig uppgift.
8. Þ. Magnússon 1977, s. 170.
9. Kr. Eldjárn 1957, s. 79.
10. Matth. Þórðarson 1943, s. 134.
11. Þ. Tómasson, muntlig uppgift.
12. Þ. Tómasson 1985, s. 143.
13. Þ. Tómasson 1985, s. 144.

Litteratur

- Diplomatarium Islandicum II, København 1893.
- Eldjárn, Kr.: Kort oversigt over gravskikke på Island, i oldtid og middelalder. Dansk Ligbrændningsforenings Beretning for 1953.
- Lárusson, Ól.: Kirknatal Páls biskups Jónssonar. Skírnir 1925.
- Magnússon, Á. og Vídalín, P.: Jarðabók I, København 1913.
- Magnússon, Þ.: Skýrsla um Þjóðminjasafnið 1975. Árbók hins íslenska fornleifafélags 1976.
- Tómasson, Þ.: Brot úr byggðarsögu. Kirkjuritið 1970.
- Tómasson, Þ.: Minjar rísa úr moldum. Landnám Ingólfs, nýtt safn 2, Reykjavík 1985.
- Þórðarson, M.: Skeljastaðir. Forntida gárdar í Island, København 1943.